

bilimname XXXVII, 2019/1, 289-320
Geliş Tarihi: 14.09.2018, Kabul Tarihi: 08.02.2019, Yayın Tarihi: 30.04.2019
doi: <http://dx.doi.org/10.28949/bilimname.460096>

ARAP NEVÂDİR ESERLERİ ÖRNEKLİĞİNDE MİZAHIN TOPLUMSAL VE SİYASAL İŞLEVİ

✉ Emin UZ^a

✉ Muhammed EFİL^b

Öz

Mizah sanatı aslında insanın yaratılışından beri kendisine bahşedilen fitri bir yeteneğe işaret etmektedir. Bu nedenle de yüzyıllardır çok sayıda bilim dalının konusu olmuş ve bilim adamlarının dikkatini celp etmiştir. Bununla birlikte mizah konusu telif eserlerde ciddiyet kaygısıyla hak ettiği düzeyde işlenmemiştir. Nitekim ilk ve orta çağlarda bu konu bugüne kadar Arap Dili ve Edebiyatı alanında yapılmış olan çalışmalara göz atıldığında, bu sahanın insanlar tarafından yeterince tanınmadığı anlaşılmakta, bunun bir sonucu olarak da, ne akademik çevrelerde ne de popüler kültürde söz konusu alana dair makul bir ilgi ve alakanın oluşmadığı görülmektedir.

Tarihin seyri içerisinde talihsiz addedilebilecek bu durum bir nebze olsun dönüşüme uğramış ve son yıllarda insan davranışlarıyla ilgili araştırmaların çerçevesinin genişlemesiyle bazı bilim adamları mizahın insanların görüşlerini, değerlerini ve düşüncelerini ifade etmedeki rolünün farkına varmışlardır.

Mizah, gülme tepkisinin yanında eleştiri, saldırı ve kimi zaman savunma gibi hususları da devreye sokmak suretiyle toplumsal muhalefet konusunda daha işlevsel hale getirilebilir. Keskin ve sivri bir dil ve aynı zamanda, bir durumun saçmalığını, yanlışlığını belki dolaylı ama etkili bir şekilde dile getirme biçimi olmuştur. Dolayısıyla mizah asli anlamda, insan ve topluma yönelik vurgusuyla, bir çeşit iletişim dilidir. Böylece toplumsal bir olay veya durum karşısında insanları kenetleyen, ilişkileri geren, ayrıştıran, birleştiren, belli bir hiyerarşi içinde tasnif eden bir unsur olarak mizahın kullanım biçimleri toplumsal bir anlama işaret eder. Bu nedenle mizahın toplumsal bir varlık olan birey üzerindeki özgürleştirici etkisini belki de en açık olarak görebileceğimiz alan politikadır.

Anahtar kelimeler: Arap Dili ve Belagatı, Mizah, Potilika, Sosyal

^a Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, eminuz83@gmail.com

^b Dr. Öğr. Gör., Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, muhammed.efil@gmail.com

THE SOCIAL AND POLITICAL FUNCTION OF HUMOR IN THE ARABIC NAWADIR WORKS

Humor and comedy have drawn attention of some authors, scholars and philosophers from early human history. However, this topic has not been discussed sufficiently in early times. When looked at works done in Arabic language and literature, it can be argued that this field is not popular enough both among people and in the academic circles.

Today especially after development of social sciences some scholars have realized the shaping role of humor in human values and thoughts. In this manner these scholars argue that humor is a distinctive character of human.

[The Extended Abstract is at the end of the article.]

Giriş

Mizah ve güldürü konusu eski dönemlerden beri bazı edebiyatçı, yazar ve filozofların ilgisini çekmiştir. Ancak ilk ve orta çağlarda bu konu hak ettiği düzeyde işlenmemiştir. Bugüne kadar Arap Dili ve Edebiyatı alanında yapılmış olan çalışmalara göz atıldığında, makalemizde de istifade ettiğimiz sınırlı sayıdaki çalışmalar dışında, bu sahanın insanlar tarafından yeterince tanınmadığı anlaşılmakta, bunun bir sonucu olarak da, ne akademik çevrelerde ne de popüler kültürde söz konusu alana dair makul bir ilgi ve alakanın oluşmadığı görülmektedir. “Sergilenen bu olumsuz bakış açısının sebebi; akademisyenlerin mizahı amaçsız bir aktivite olarak görmeleri, başka bir ifadeyle mizahın bizatihi faydalı ve belirli bir gayeye hizmet etmediği görüşünde olmaları olabilir.”¹ Fakat günümüzde insan davranışlarıyla ilgili araştırmaların çerçevesinin genişlemesiyle -mizahın insan fitratının gerçekliğiyle olan ilişkisini de hesaba katarak- bazı bilim adamları mizahın insanların görüşlerini, değerlerini ve düşüncelerini ifade etmedeki rolünün farkına varmışlar ve mizahı, insanın kendini ifade tarzlarından biri ve insanı diğer canlılardan ayıran bir özellik olarak görmüşlerdir.

Mizah kavramı sosyal ve beşeri bilimlerde “gülmeye yol açan, uyarıcı” olarak değerlendirilmiş, psikolojinin ayrı bir bilim dalı olarak kendini kanıtlaması ile birlikte müstakil bir ilim dalı haline gelmiştir. Söz gelimi

¹ Riyâd Kuzayha, *el-Fükâhetü ve'd-dıhk fi't-türâsi'l-'Arabî ve'l-meşrikî*, (Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, 1994), 22.

Freud, mizahı “sinirsel enerjinin gülme yolu ile serbest bırakılması”² olarak tanımlarken, Allport “sağlıklı ve olgun bir kişilik karakteri”³ şeklinde ifade etmiştir. Bu kavramı eğitim psikolojisi alanında inceleyen Maslow ise, mizahın kendini gerçekleştirmiş bireylerdeki karakteristik özelliklerden biri olduğunu savunmuştur.⁴ Psiko-analitik tanımı ve ölçümü oldukça zor olan bu kavram modern psikologlar tarafından da çeşitli yönleriyle değerlendirilmiştir. Örneğin Adams’a göre “gülmeyi oluşturan nesne” şeklinde tanımlansa da genel olarak mizah “komik bir dürtüyle başlayan, gülümseme veya gülme gibi bir tavırla biten, genelde hoşnutluk veren bir deneyim”⁵ olarak görülmektedir.

Edebi eserlerde *cidd* (ağır başlılık) kelimesinin karşıtı olarak kullanılan mizah hazırcevaplılık, yaratıcı zekâ, kıvrak dil melekesi ve kurgu yeteneği gibi bir dizi dilsel ve zihinsel meziyeti bünyesinde barındıran bir sanattır. Bu meziyetlerin bir veya birkaçının iş birliği ile ortaya çıkan mizah ürünleri, edebi nitelikleri yanında insanoglunun temel gereksinimlerinden gülme ihtiyacını da karşılamıştır. Bunun yanında mizahta temel amaç “güldürü” ise de çoğu defa buna bireysel psikolojik tatmin ya da fert ve toplumlardaki birtakım aksaklıkları eleştiri yolu ile ıslah etme gayesi de eşlik etmektedir. Belki bu listeye, yönetimlere çekidüzen verme ve ciddi karaktere haiz siyasetin soğuk mizacına gülyüz katarak daha işlevsel hale getirme gibi sosyo-politik hedefler de eklenebilir. Zira “gerçeklerin sebep olduğu acılara boyun eğmeyen mizah, cemaat kimliğini dile getirme biçimlerinden biri olduğu gibi zulme dayanan yönetimlere karşı aşağı tabakalardan gelen bir direniş biçimidir.”⁶ Oluştığı muhitin bireysel, sosyo-ekonomik yapısını ve siyasi erkin yönetim biçimini daha radikal biçimde ele aldığı için geçmiş milletler hakkında da bir hayli sosyolojik bilgiyi günümüze taşımaktadır. Bu özellikleri sebebiyle tarihte devlet yöneticilerinin dikkatini çekmiş ve yöneticiler edebi değer içeren mizah koleksiyonlarının devlet eliyle geliştirilmesinin önünü açmışlardır. Bazen salt mizah kaygısı güden bazen ansiklopedik yapı içerisinde mizaha yer veren bu ürünler kültürlerarası

² Sigmund Freud, *Espriler ve bilinçdışı ile ilişkiler*, çev. Emre Kapkın, (İstanbul: Payel Yayınları, 2012), 43.

³ Gordon Allport, *Pattern and growth in personality*, (New York: Rinehart&Winston, 1961), 17.

⁴ Abraham Maslow, *Motivation and Personality*, (New York: Harper and Row Publishers, 1970), 169.

⁵ Elizabeth Adams, *The role of playful humor in art therapy*, (Concordia University, 2002), 26.

⁶ Irene Fenoglio ve François Georgeon, *Doğu'da Mizah* (Paris), çev. Ali Berktaş, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000), 7-14.

etkileşimin temel unsurlarından biri haline gelmiştir.⁷

A. Mizahın Toplumsal Yönü

Mizah, gülme tepkisinin yanında eleştiri, saldırı ve kimi zaman savunma gibi hususları da devreye sokmak suretiyle toplumsal muhalefet ve insan değerlerinin dönüşümünde daha işlevsel hale getirilebilir. “Keskin ve sivri bir dil ve aynı zamanda, bir durumun saçmalığını, yanlışlığını belki dolaylı ama etkili bir şekilde dile getirme biçimi olan mizah, toplumsal ve insani gerçekliğin bir başka yönden okunmasına yol açar. Gerçeğin yalın ve çıplak halini orta yere serer. Topluma kendini gösterir.”⁸ Mizah bir yandan sosyal düzeni koruma amacıyla cezalandırma, uyarma ve bu sayede adapte etme işlevlerini yüklenirken, diğer taraftan toplumsal düzendeki yanlışlıkları da işaret eder. Böylece mizah sayesinde bireyler otoriteyi sorgular, bilinçlenir ve yeri gelince muhalefet etmeye başlar.

Dolayısıyla mizah asli anlamda, insan ve topluma yönelik vurgusuyla, bir çeşit “iletişim dili”dir. Bu dilde ifadesini bulan anlatım biçimi ne kadar geniş bir alana hitap eder ve benzer tepkileri uyandırabilirse o oranda etkin bir iletişim dili olmayı başarır. Bu durum mizahın kalitesini ifade eden bir gösterge olarak değil, aksine kurgulanan dilin evrenselliği ile ilgilidir. Morreall bunu *mizahi tavır alış*⁹ olarak ifadelendirir. Mizahi tavır alış, gündelik hayatta karşılaşılan durumlara ilişkin insanların takındıkları tavrın yönüne işaret eder. Yani mizah aslında diğer insani zevkler gibi toplumsal bir olgudur. Bu nedenle de başkalarıyla birlikte iken güldüğümüz birçok şey yalnızken mizahi bir özellik taşımayabilir. Mizahın toplumsal boyutundan hareketle onun aynı zamanda bulaşıcı olduğu sonucuna da varabiliriz. Nitekim “gülme gurup halindeyken bir füzyon reaksiyonu gibi yayılır. Senin gülmen benim gülmemi tetiklediği gibi benim gülmem de seninkini güçlendiren bir unsur halini alır.”¹⁰

Böylece toplumsal bir olay veya durum karşısında insanları kenetleyen, ilişkileri geren, ayrıştıran, birleştiren, belli bir hiyerarşi içinde tasnif eden bir unsur olarak mizahın kullanım biçimleri toplumsal bir anlamı

⁷ Mizahın kültürlerarası etkileşim rolü hakkında geniş bilgi için bkz. Emin Uz, “İslam Kültüründe Mizah ve Türk Edebiyatındaki Yansımaları: Cevâmiu'l-Hikâyât Örneği”, *The Journal of Turkic Language and Literature Surveys (TULLIS)*, 2/1 (2017): 20-39.

⁸ Köksal Alver, “Mizahın Dili, Öykünün Dili”, *Hece Öykü* 38 (2017): 70.

⁹ John Morreall, *Gülmeyi Ciddiye Almak*, çev. Kubilay Ayseverer ve Şenay Soyer (İstanbul: İris Yayınları, 1997), 170.

¹⁰ Morreall, *Gülmeyi Ciddiye Almak*, 160.

imler.¹¹ Bu bağlamda sosyal birtakım işlevleri haiz mizah sanatının en etkin kullanıldığı platformlardan biri de şüphesiz yöneten-yönetilen arası ilişkileri kapsayan politika alanıdır.

B. Politika Mizah İlişkisi

Bir medeniyet oluşturan geniş ölçekli ve *yoğun iş birliğinin tecessümü*¹² olan organizasyonlar herhangi bir etki olmaksızın kendiliğinden gelişemezler. Teşkilat olmanın temelinde bireyleri arasında ülfet hasıl olma kuralı vardır. Yani kurulacak yapı için pozitif güç olacak bir birliktelik ve bu birlikteliği oluşturacak soyut yapı taşlarına ihtiyaç duyulur. Yine bu organizasyonun bünyesinde hem yönetici kadro hem de yöneten-yönetilen arasında iletişim unsurları barındırması elzemdir. Tarihsel süreç içerisinde hemen her toplumda bu misyonu üstlenen unsurlardan birisi mizah olmuştur. “Mizahın özgürleştirici etkisini belki de en açık olarak görebileğimiz alan politikadır.”¹³ Nitekim espri yeteneği olan bir insan, kendisini kısıtlayan bir hükümet tarafından bile tamamıyla baskı altında tutulamaz. Çünkü bu yeteneğe sahip olan bir insanın garip şeylere gülebilmeye yeteneği, eylem olarak değilse bile düşünce olarak nüktedanı diğerlerinin üzerine çıkaracak ve ona özgüven sağlayacaktır.

“Muktedir” kelimesi ve latince karşılığı olan “power” kelimesinden de anlaşılacağı üzere mizah sadece siyasi alanda değil hayatın her alanında güç sahibi olanlar ve olmayanlar arasındaki ilişkide söz sahibi olan bir enstrümandır. Yani mizah, sessiz bir çılgılık sadedinde problemlere işaret için hâkim güçlere saldırır. Bu noktada “Mizah hangi iktidarla ilişki içerisindeydi veya hangi iktidara karşıydı?” sorusu bize politik alanda mizahın durduğu yeri daha net bir şekilde gösterecektir. “İktidarın meşruluğu ise mizah-iktidar ilişkisinin bir başka boyutudur. Mizaha konu olan iktidar meşru ise mizahın tutumu yumuşar ancak iktidar meşruluğu sağlanamamış bir yönetici adayı ise mizah olanca gücüyle iktidara saldırır. Çünkü mizah temelde toplumun sesidir.”¹⁴ Her ne kadar dozajı ve etkileri farklı olsa da meşru olsun olmasın bütün güçler karşısında mizah saldıran taraf olacaktır. Bu durum mizahın anarşist ruhlu olduğu anlamına gelmez. Bilakis mizah, bir

¹¹ Mizahın toplumsal etkileri üzerine bir deneme kaleme alan Mehmet Ali Aydemir, bu sanatın toplumu kenetleyici ve cesaretlendirici yönüne vurgu yapar. Bkz. Mehmet Ali Aydemir, “Mizah, Sosyoloji ve Öykü Üzerine Bir Deneme”, *Hece Öykü* 38(2017): 82.

¹² Metin Arıkan ve Gaye Yavuzcan, “Mizah-İktidar İlişkisi Üzerine Tarihsel Bir Değerlendirme Denemesi (Selçuklu Kaynaklarından Hareketle)”, *Journal of Turkish Language and Literature*, 3/2(2017): 1-15.

¹³ Morreall, *Gülmeyi Ciddiye Almak*, 142.

¹⁴ Ahmet Özpınar, *Mizah Dergilerinde Toplumsal Gündem: Penguen ve Cafcaf Dergileri Örneği* (Y. Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012), 27.

taraf için yıkıcı bir unsur iken diğer taraftan onaran ve düzelten bir işlev üstlenir. İktidarın mevcudiyetini devam ettirmek istemesi, mizahın ise mevcut duruma direnmesi iktidar ve mizahı karşı karşıya getirir. Mizah böylelikle bir ifade biçimi olmanın ötesinde bir saldırı aracına dönüşerek iktidar ve mevcut ideolojinin kendisinden çekindiği bir hal alır.

Mizah, karşıt fikirler arasında genel olarak gayri resmî seviyede bir sınırın çizildiği, olması gerekenin desteklenip uygun olmayanın gücünün azaltıldığı bir platform olarak da değerlendirilebilir.¹⁵ Bu bakımdan mizah büyük olasılıkla ötekileri etkilemek ve gündelik hayatı değiştirmek için güçlü bir aracı olabilir. Böylece “sosyal denetim mekanizması olan gülme, ait olduğu bütünde, yani toplumda yararlılık işleviyle sosyolojik bir anlam kazanmaktadır.”¹⁶ Esasen mizahın sunduğu toplumsal çerçevenin bizzat kendisi eleştirel bir niteliğe sahiptir. Çünkü mizahta taraf yoktur. Mizahı başlatan taraf mizahi açıdan yenilen taraf olabilir.

Öte yandan toplumsal olan her mesele mizahın meselesi olmuştur. Sosyal meseleleri damıtarak işleyen mizah, meseledeki en çarpıcı noktayı açığa çıkarır. Bahsi geçen meziyetler siyasi alanla ilişkilendirildiğinde zahiren gücü elinde bulunduran iktidara karşı mizahın da güçsüz olmadığını göstermektedir. “Her ne kadar mizahın elinde yasal anlamda yaptırım gücü olmasa da sahip olduğu kendine özgü güç, iktidar üzerinde yer yer yaptırım gücüne eşit sonuçlar doğurmaktadır.”¹⁷ Bu bağlamda politik alanda çok sayıda işleve sahip mizahın gücünü daha iyi kavrayabilmek için nevâdir geleneğinde de sıkça yer verilen siyasi etkilerine göz atmak yerinde olacaktır.

1. İktidarın Despotluğuna Karşı Konsolide Aracı Olarak Mizah

Mizahın asli işlevinin iktidar üzerinde baskı unsuru olması konusunda büyük oranda bir görüş birliği vardır. Bu konu belki mizahın toplumsal işlevine yönelik en belirgin vurgudur. Dolayısıyla mizahın dilini kuran kişi için gücün en asli temsilcisi olarak çoğunlukla siyasal erk görülür. Bununla beraber bazen bir ağa, patron, zengin bir burjuva, müdür, devlet memuru vb. gibi aktörler iktidarın sembolleştiği mizahi öğeler olurlar. Ezen-ezilen ilişkisinde mizah genellikle ezilenin temsilcisi olur, tarafını açık bir şekilde ortaya koyar. Dahası gücün yanında duran mizahın esamesi bile okunmaz.¹⁸

¹⁵ O'Quin, Karen ve Joel Aronoff, “Humor as a Technique of Social Influence”. *Social Psychology Quarterly* 4(1981): 349-357.

¹⁶ Gülin Öğüt Eker, *İnsan Kültür Mizah, Eğlence Endüstrisinde Tüketim Nesnesi Olarak Mizah*, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2014), 38.

¹⁷ Özpınar, *Mizah Dergilerinde Toplumsal Gündem: Penguen ve Cağcağ Dergileri Örneği*, 29.

¹⁸ Arıkan ve Yavuzcan, “Mizah-İktidar İlişkisi Üzerine Tarihsel Bir Değerlendirme Denemesi (Selçuklu Kaynaklarından Hareketle)”, 3/2: 7.

Meşru addedilen paradigmlar yalnız yönetenlerin deklare ettiği ve benimsediği ölçütler olmayıp büyük oranda kamunun da belirlenmiş normlarına karşılık gelir. Ne var ki, gücün yanında olmayan mizah ancak soytarıya yakıştırılan bir eğlence unsuru olarak yerilegelmiştir. Bu nedenle mizahı üretenler, otoritenin belirlediği normların dışına çıktıkları için itaatsiz ve uyumsuz bireyler olarak nitelendirilirler. Bu durum mizah gibi işlevsel bir sanatın politik alanda daha verimli kullanılmasına bir engel teşkil etmiştir.

İnsanoğlu, sadece düşünmesiyle değil, gülmesiyle de diğer mahlukattan ayrılır. İnsana imtiyaz olarak bahşedilen gülme; kişiyi ruhen rahatlatan, yalnızca toplumsal yaşamda ortaya çıktığı için onu sosyalleştiren, cemiyeti kenetleyen ve sosyal yaşamda yanlış olanı göstererek düzeltilmesini sağlayan, kötü düzeni yıkıcı, bu nedenle de iktidarın susturmaya çalıştığı bir güçtür.¹⁹

Mizahın özgür düşüncenin estetik deneyim için de gerekli olmasından ötürü, mizah yazarları ve sanatçılar baskıcı politik yönetimlerde hep *personae non gratae* (istenmeyen kişi)²⁰ olmuşlardır. Bu konuyu kapsamlı bir şekilde ele alan isimlerden biri Jean Dejeux, siyasi iktidarın despotluğuna mizah ile karşı çıkma bağlamında en iyi örneklerden biri olan Cuhâ'yı gösterir. Cuhâ'yı şu sözleriyle tanımlar:

“Topluma sanki bir tedavi önerircesine haykırır gibidir: ‘Savaşma, mizah yap’ şeklindeki manifestosunu dillendirmiştir. Cuhâ'nın gülmececinin toplumsal rolü, bu dünyanın güçlülerıyla olan ilişkileri içinde ilginçleşir. Onun savunma vuruşları, yaşamlarının üzerine çöken baskıyı hisseden yoksulların ve küçük insanların vuruşlarıdır.”²¹

Yine Cuhâ'nın politik düzlemdeki duruşunun psiko-sosyal temellerini ortaya koyması bakımından Halit Kıştânî'nin toplumu muktedir karşısında temsil eden şahsiyetler hakkında söyledikleri önemlidir. Şöyle özetler Kıştânî:

Cuhâ bir yandan hükümdarının zorbalıklarıyla mücadele ederken bir yandan da halkın zaaflarını ortaya çıkartan bir karakterdir. Çoğu söz ve davranışında Orta Doğu'ya özgü mutsuzluk ve

¹⁹ Çiğdem Usta, *Mizah Dilinin Gizemi*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2009), 13.

²⁰ Morreall, *Gülmeyi Ciddiye Almak*, 143.

²¹ Jean Dejeux, “Cuha ve Nâdire”, *Doğu'da Mizah*, haz. Irene Fenoglio-François Geogron, çev. Ali Berktaş, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000), 33-35.

kaderciliğe gönderme yapan alaycı bir tutum bulunmaktadır.²²

Dejeux'un yukarıda belirttiği Cuhâ'nın yöneten zümreye karşı sergilediği sivri dilli yaklaşımına örnek teşkil edecek bir anekdot *Mecm'au'l-Emsâl* isimli nevâdir eserinde şu şekilde geçmektedir.

Ebu Müslim Kûfe'ye geldiğinde (methini daha önce işittiği Cuhâ'yı tahkir etmek amacıyla) etrafındakilere Cuhâ'yı kim tanıyorsa alıp huzuruma getirsin diye emreder. Yaktîn isimli bir adam onu tanıdığını söyler. Hemen Cuhâ'ya haber ulaştırır. Cuhâ geldiğinde mecliste Yaktîn ve Ebu Müslim'den başka kimse yoktur. Cuhâ Yaktîn'e dönerek "Ey Yaktîn ebû Müslim hanginiz diye sorar."²³

Diş koşullar nedeniyle hakaretlerin ya da taşı gedğine koymaların önlenmesi öyle yaygın bir durumdur ki; kasıtlı espriler otorite kurma iddiasında olan yüce konumdaki kişilere karşı saldırganlık ya da eleştiriyi olası kılmak için özellikle yeğlenirler. O zaman da espri, otoriteye bir başkaldırıyı, onun baskısından kurtulmayı simgeler.²⁴ Bu nedenle de mizahın özgürleştirici etkisini belki de en açık olarak görebileceğimiz alan politikadır. En despot yönetim tarafından bile bir mizah ustasının tamamen baskı altına alınması düşünülemez. Çünkü bu yeteneğe sahip olan bir insanın olayları bütün olarak ihata eden zekâsı onu, eylem olarak değilse bile düşünce olarak, diğerlerinin üzerine çıkaracak ve güç karşısında özgürlüğünü korumasını sağlayacaktır. Shaftesbury'nin ifade ettiği gibi "Eğer zeki bir insanın özgürlüğü kısıtlanır ya da kontrol altında tutulursa, hareket etmek ve rahatlamak için, bu engeller arasında bile bir yol bulur. Ya taşlamayla, ya taklitle ya da maskaralıkla, gittiği yoldan memnun bir şekilde kendini kısıtlayanlardan ölç alır... Bu, kısıtlayıcı ruhun, espri yeteneği olan insanlarca yok edilmesidir"²⁵

Sözgelimi despotizm denilince ilk akla gelen isimlerden olan ve baskıcı politikaları yüzünden halkın duygu ve düşüncelerini doğrudan yüzüne haykıramadığı Haccâc'a karşı toplumu konsolide etmek amacıyla ortaya atılan rivayetler bu durumun açık birer örneğidir:

Adamın biri rüyasında Kâbe-i Şerîfe'nin üzerine bir karganın konduğunu görmüş, hemen onu yorumlatmak için İbn Sîrîn'e gelmişti. İbn Sîrîn bu adamın rüyasını şöyle yorumladı: "*Fâsık ve*

²² Khalid Kishtainy, *Arab Political Humour*, (Londra: Quartet Books Limited, 1985), 64.

²³ Ahmed b. Muhammed Meydânî, *Mecma'ü'l-emsâl*, nşr. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd, (y.y: Mektebetü's-sünneti'l-Muhammediyye, 1955), 223-224.

²⁴ Freud, *Espriler ve Bilinçdışı ile İlişkileri*, 136.

²⁵ Shaftesbury (Anthony Ashley Cooper), "The Freedom of Wit and Humor", *Characteristicks*, 1/4 (1727): 71-72.

zâlim adamın biri, soyu soppu şerefli bir hanımla evlenecek".
Gerçekten de bu olaydan bir süre sonra Haccâc b. Yûsuf, Ebû Tâlib'in torunlarından Ümmü Gülsüm ile evlenmişti.²⁶

Mizahın iktidar karşısındaki gücü o kadar belirgindir ki bazen fabl tekniği ile akıldan yoksun bir hayvan bile konuşturularak ortaya konulabilir. Klasik mizahın nispeten az sayıdaki örnekleri fabl tekniği ile kurgulanmıştır. Bu teknik, bilhassa fikir ve ifade hürriyetinin söz konusu olamadığı kaotik ortamlarda ya da müstebit rejimlerde, siyasi eleştirilerin dolaylı yoldan, ince tarizlerle yapılmasına en müsait enstrümandır.²⁷ Aşağıdaki hikâyede kimi despot idarecilerin, özgür fikirlerin bu yolla ifade edilişinden büyük rahatsızlık duyduğunun güzel bir örneği vardır:

Esedoğulları kabilesinden bir adam Bendenîcîn adlı beldenin mâliyeden sorumlu valisi ile yürüyüş yapıyordu. Gezintileri esnasında üzerinde iki baykuşun bulunduğu harabelik bir eve tesadüf ettiler. Yıkıntıların üzerine tünemiş olan baykuşlar durmadan ötüyorlardı. Vali, yanındakine "Keşke ne anlatıyorlar, bir bilebilsek" deyince, adam "Bana eman verirsiniz size ne anlattıklarını haber veririm!" dedi. Vali "Söz, kılına zarar gelmeyecek" deyince de adam anlatmaya başladı: "Baykuşlardan erkek olanı dişiyile nişan yapmış, mehir olarak da ona 200 virane vereceğini taahhüt ediyor. Dişi olanı ise, bu kadar virane evi ve harabeliği nereden bulabileceğini sormakta. Öbürü buna şöyle cevap veriyor: 'Eğer bu vali, sene sonuna kadar vazife başında kalmaya devam ederse, sana 5000 viraneyi garanti edebilirim!'"

Duyduğu bu sözler üzerine öfkeden adeta çılgına dönen vali "Eğer sana baştan o emânı vermemiş olsaydım şimdi ölümlerden ölüm beğeniyor olurdu!" dedi.²⁸

2. Siyasal İlişkilerde Üstünlük Sağlama Aracı Olarak Mizah

Klasik nevâdir eserlerinde devlet adamlarının bizzat yaşamış oldukları mizahi değeri olan olayların yanında daha çok taraftarları tarafından propaganda amaçlı uydurulmuş olduğu anlaşılan çok sayıda anekdota

²⁶ Ebû Osman 'Amr b. Bahr el-Câhız, *Kitâbü'l-hayevân*, nşr. Muhammed 'Abdüsselâm Hârûn, (Beyrut: Dârü'l-cil-Dârü'l-fikr, 1988) II/96; Ebû Sa'd Mansûr b. el-Hüseyn el-Âbî, *Nesrû'd-dürr fi'l-muhâdarât*, thk. Hâlid Abdülğânî Mahfûz, (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye 2004), VII/131; Ebû'l-Kâsım ez-Zemahşerî, *Rebîü'l-ibrâr ve füsûsu'l-ahbâr*, thk. Târik Fethî es-Seyyid, (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 2006), II/459.

²⁷ Hüseyin Günday, *Klasik Arap Edebiyatında Mizahi Karakterler*, (Bursa: Emin Yayınları, 2013), 35.

²⁸ el-Âbî, *Nesrû'd-dürr*, VII/146; Bu anekdotun tercümesi Hüseyin Günday'ın yukarıda bahsi geçen eserinden olduğu gibi alınmıştır.

rastlanmaktadır.²⁹ Zira söz konusu eserler incelendiğinde pek çok edip, şair ve nüktedan şahsiyetlerce kurgulanmış, tamamen veya kısmen hayal mahsulü olan anlatılar sıkça yer almaktadır. Bu durum mizahın otantikliği konusunu gündeme getirmektedir.

Anekdotik rivayetlerin otantikliği meselesi modern araştırmacılar ve fıkra derleyicileri önünde irdelenmesi gereken bir mesele olarak durmaktadır. Zira belirli bir mizahi rivayetin tarihsel köklerinin bulunup bulunmadığı, şayet tarihsel bir temele dayanıyorsa, zamanla kahramanlarında veya anlatının akış seyrinde yahut da mizahi vurgusunda herhangi bir evrime uğrayıp uğramadığı gibi sorular her zaman için sahayla ilgilenenlerin zihinlerini kurcalamaktadır. Bu durum ilk bakışta bir problemmiş gibi algılansa da esasen mizahın önemli bir alanı için geçerlidir. Buradan hareketle bu başlık altında irdelenecek anekdotların büyük oranda otantiklikten uzak ve zeki kimselerce kurgulanmış olduğu göz ardı edilmemelidir.

İslam tarihi boyunca, muktedir kesimin tarafı olduğu dini veya mezhebi eğilimler, toplumda doktrinlerini daha rahat propaganda imkânı bulmuşlar; kendileri dışındaki oluşum ve fırkaları yaftalamak için de merkezi otoriteden güç ve cesaret almışlardır. Öyle ki, belirli bir mezhebe veya fırkaya mensupluk bildiren birtakım kalıplar, yeri geldiğinde bir etiket veya yafta olarak kullanılmıştır.³⁰ Aşağıdaki sentetik özelliğe sahip anekdot bu türden yaftalama biçiminin belirli dönemlerde oldukça yaygın hale geldiğini gösteren önemli bir ipucudur:

Bir gün Muâviye, Hz. Hasan'ı bir ziyafete davet eder. Davete icabet eden Hz. Hasan önüne konulan tavuğu parçalayarak yer. Bunun üzerine Muâviye:

-Hayırdır, tavukla aranda düşmanlık mı var?

Şeklinde kendisine düşmanlığını tavuktan çıkartıyor iması vermek isteyince Hz. Hasan (da sanki tavuğun Muâviye'ye akrabalık derecesinde yakınlığı olduğunu ima ederek) aynı üslupla taşı gedğine koyar:

-Hayırdır, tavuğun annesi ile aranızda akrabalık mı var?

Hz. Hasan'ın bu mizahî cevabı daha belîğ ve etkili, ayrıca siyâsi ve dini

²⁹ Konuyla ilgili anekdotların tarihi seyri hakkında geniş bilgi için bkz. Doğan, Yusuf, *İkinci Abbâsi Döneminde Mizah (Basılmamış Doktora Tezi)*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003; Doğan, Yusuf, "Emevîler Döneminde Mizahı Etkileyen Faktörler", *İSTEM*, Konya, 2006, sayı 8, s. 209-236.

³⁰ Günday, *Klasik Arap Edebiyatında Mizahi Karakterler*, 409.

rekabet alanında şaka üslubu ve alaya karşı aynı üslupla cevap vererek kurtulmanın güzel bir örneğidir.³¹

Siyasi rekabet unsuru olarak kullanılan fakat kurgusal olmaktan öte daha çok otantik yönü tarihi verilerle saptanması mümkün olan aşağıdaki anekdot, kurnaz bir kadın siyasetçinin savaş ve siyaset meydanında kolay kolay kaybetmeyen Gazneli hükümdarı Sultan Mahmut karşısında birçok erkek siyasetçinin gösteremediği cesaretini konu almaktadır:

Sultan Mahmut zamanında Rey şehrinde bir Sultane vardı ki Rey halkı kendisine "Seyyide" lakabını vermişti. Rey şehrinin yönetimini elinde tutan kocası Mecdüdevle hayatta iken bile devlet işlerini çekip çevirirdi. Her ne kadar devlet işlerinde maharetli ise de kocası hayatta iken son söz melikin, yani kocasının olurdu. Fakat kocası vefat edince devlet işleri tamamen Seyyide'nin eline geçti.

Büveyhilerin güç kaybetmesiyle Rey şehri üzerine yürüyen Sultan Mahmut bu şehrin hâkimiyetini tamamen ele geçirmek istiyordu. Fakat eşinin ölümüyle yönetimi elinde tutan Seyyide ise gâyet dirâyetli davranıyor ve şehri teslim etmek istemiyordu. Sultan Mahmut kendisine haraç vermesi için elçiler gönderdi. Hutbenin kendi adına okutulup sikkenin de kendi adına basılmasını emretti. Seyyide gelen elçiler vasıtasıyla Sultan Mahmut'a öyle bir cevap verdi ki Seyyide'nin zekâsına hayran kalan Sultan Mahmut bir daha onun memleketine ilişmedi. Şöyledir Seyyide'nin cevabı: "*Kocam ölmezden evvel senden korkar, ne dersin yapardık. Çünkü idare bende değildi. Ama şimdi devletin başı benim. Cesaretin varsa gel savaşalım. Ben kazanırsam cihan padişahını yenmiş olurum ve de namım yayılır. Yok, eğer sen kazanırsan 'Rey'de bir avratla savaşmış, bozguna uğratmış' derler, o kadar. Bu da senin için zaferden öte bir zül olur!"*³²

Bazı durumlarda mizahı güç unsuru olarak kullanan siyasiler ellerindeki bu silahı semantik analizler şeklinde gerçekleştirebilmektedirler. Söz gelimi Muâviye ve A'ver arasında geçen aşağıdaki anekdot bu durumu açıklar niteliktedir:

³¹ Riyâd Kuzayha, *el-Fükâhetü fi'l-Edebi'l-Endülüsî*, (Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, 1998), 145.

³² Muhammed b. Muhammed 'Avfî, *Cevâmi'u'l-hikâyât ve levâmi'ur-rivâyât*, (Ayasofya-Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları, No: R 1085-R 1086), 376/b; (Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi, No: 603); (Nûruosmâniye Kütüphanesi, No: 3274). Makalenin bu bölümünden sonra 'Avfî'ye ait bu kaynaktan verilecek dipnotlar kısaca "Avfî, *f/Ays, f/Hek, f/Nr.Osm.*" şeklinde nüsha kısaltmasıyla verilecektir.

Birbirlerine hasım olan Muâviye ve Şerik b. A'ver arasında şöyle bir nükteli diyalog geçer:

Muâviye:

- *Allah'a yemin olsun ki, sen şeriksin (ortağı olan kimsesin). Hâlbuki Allah'ın şeriki (yani senin gibi Şerik isminde kulu) yoktur. Sen A'ver'in oğlusun (yani bir gözü kör bir şahsın oğlusun) iki gözü gören kişi senden daha hayırlıdır. Sen çirkin yüzlüsün, güzel yüzlü senden daha hayırlıdır. Kavmin seni ne diye efendi yaptı anlamış değilim.*

Şerîk aynı usulle şöyle cevap verir:

- *Senin ismin Muâviye (köpeklerin birbirlerine havlaması). Havlaması istendiğinde Muâviye'sin yani havlayansın. Sen İbn Harb'sin (savaşın oğlusun), silm (barış) senden daha hayırlıdır. Sen İbn Sahr'ın (kayanın oğlusun) ova senden daha hayırlıdır. Umeyye'nin (küçük bir kadının) oğlusun. Nasıl oldu da bu milletin başına halife oldun?*

İsmi üzerine tahkir edici tahlillerini sürdürmesi üzerine Muâviye dayanamayarak şöyle dedi:

- *Sana yalvarıyorum, Allah rızası için huzurumdan çık.³³*

Siyasiler dışında da mizahı politik bir enstrüman olarak kullanan kesimlere rastlamak mümkündür. Özellikle milletlerin birbirlerine karşı üstünlük mücadelelerinde bazı önemli mizahi karakterlere atfedilen mizahi değeri yüksek anekdotik rivayetlere rastlanmaktadır. Rozenhal'in işaret ettiği üzere Eş'ab Arapların Perslere olan üstünlüğünü aşağıdaki anekdotta savunmaktadır: ³⁴

Bir defasında İsmail b. Yesâr, Eş'ab'ın da bulunduğu bir ziyafette kendi yazmış olduğu şu beyti okudu:

Biz (İranlılar) kızlarımızı büyütüp yetiştiririz

Siz Araplar ise aptallığımızdan kızlarınızı gömersiniz.

Bu beyitleri işiten Eş'ab nükteyle karışık şu göndermede bulundu:

Haklısın Ebu Fâ'îz! Araplar şerefsizlikten korktukları için kızlarını öldürürler. Siz İranlılar ise Arap erkekler için kız yetiştiriyorsunuz.³⁵

Taraflar açısından bir tür karşılıklı saldırmazlık anlaşması gibi görülen mizah, bu karakteri dolayısıyla kişiye en ciddi konularda dahi siyasi içerikli eleştiriler yapabilme, iğneleyici mesajlar verme imkânı tanır. Tarihte

³³ Kuzayha, *el-Fükâhetü ve'd-dıhk fi't-türâsi'l-'Arabî ve'l-meşrikî*, 145.

³⁴ Franz Rozenhal, *Erken İslam'da Mizah (Humour in Early Islam)*, çev. Ahmet Arslan, (İstanbul: İris Yayıncılık 1997), 58.

³⁵ Rozenhal, *Erken İslam'da Mizah*, 176.

yaşanmış siyasi içerikli polemiklerdeki anekdotik unsurları bir dil, edebiyat ve mizah malzemesi olarak değerlendirip kullanan edeb kaynakları bu açıdan zengin bir repertuvara sahiptir. Kronolojik olarak çok eskilere giden şu tarihsel anekdot, mizahın tahkir gayesiyle kullanıldığının çarpıcı bir örneğidir:

Adamın biri Hz. Ömer'in oğlu Abdullah'a gelerek "Muhtâr es-Sakaffi kendisine vahiy geldiğini iddia ediyor!" deyince Abdullah "Yalan değil" demiş, zaten bunu Cenâb-ı Hakk da ifade etmiyor mu:

﴿وَإِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ إِلَىٰ أَوْلِيَائِهِمْ﴾

Şeytanlar dostlarına mutlaka vahyederler. (Enâm:121)³⁶

Kuran-ı Kerim ayetleri özellikle halife, sultan, emir, kadı gibi elinde belirli bir otorite ve güç bulduran kimseler nezdindeki hak arama girişimleri için son derece etkili bir enstrümandır. Pek çok tarihsel ve edebi rivayet, mezalim mahkemelerinde kutsala müracaatla hakkını elde eden mazlum ve mağdur şahsiyetlerin hikâyesini konu alır. Bir örnek zikretmek gerekirse:

Harun Reşîd mamur bir bölgeyi fethetmek üzere askerleriyle sefere çıkmıştı. Ordu, güzergâhı üzerinde hedefine doğru ilerlerken kadının biri halifenin yanına yaklaşmış "Ey emirülmüminin, ordunuz bana ait arazilere zarar vererek ilerliyor" diye şikâyetçi oldu. Halife hiç istifini bozmadan "Sen hiç Allah'ın kelâmını okumaz mısın?" diyerek

﴿إِنَّ الْمُلُوكَ إِذَا دَخَلُوا قَرْيَةً أَفْسَدُوهَا﴾

Hükümdarlar bir yerleşim yerine uğradıklarında orayı talan ederler. (Neml:34)

ayetini ona hatırlattı. Cesaretini haklı olmasından alan mağdure ise bununla ikna olmayarak şöyle dedi: "Ey halife, benim Kuran'dan bildiğim ayet şudur:

﴿فَتِلْكَ بُيُوتُهُمْ خَاوِيَةٌ بِمَا ظَلَمُوا﴾

İşte zulümleri yüzünden onların harabeye dönmüş evleri! (Neml: 52)"

Bu cevap halifeyi öyle sarstı ki derhal ordusunun o bölgeden çıkması talimatını verdi.³⁷

³⁶ Âbî, *Nesrû'd-dürr fi'l-muhâdarât*, II/66; Ebû Ali et-Tenûhî, *el-Müstecâd min fe'alâti'l-ecvâd*, Tahkik: Ahmed Ferîd el-Mezîdî, (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 2005), 131.

³⁷ Bahâüddîn el-Âmilî, *el-Keşkül* (I-II), thk. Muhammed 'Abdülkerîm en-Nemerî, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1998), III/71.

3. Mizahın Siyasi Erki Teskin Edici Rolü

Politik/siyasi otorite, bir toplumun kimliğini güvence altına alır. Politik egemenliğin başvurduğu son çare (ultima ratio), bireyin kurallara uymasının kendisiyle sağlandığı fizikî baskıdır. Bununla birlikte yönetenler ile yönetim altında bulunanlar arasında minimum düzeyde bir uzlaşma sağlanmalıdır. Çünkü tabakalaşmanın temel özelliği, mevcut farklılıkların meşrulaştırılmasıdır.³⁸ İşte tam bu noktada mizahın meşrulaştırma işlevi devreye sokulmak suretiyle muktedirler üzerinde baskın olan öfkenin bertaraf edilmesi sağlanır.

Tarih kaynaklarından elde edilen veriler ışığında, hemen her sosyal statü sahibinin başvurmuş olduğu bu yöntemin özellikle yönetici kesime yapılan itirazların cezasız bir şekilde atlatılmasında yaygın bir uygulama alanı oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bu durum mizahın gücünden yararlanılarak yapılan yerinde müdahalelerin devlet ricalinin öfke ve tepkisini en aza indirme kabiliyeti olduğuna işaret etmektedir. Çünkü mizah pek çok durumda sosyal etkileşimi kolaylaştırır, ciddi konuşmaların yol açabileceği saldırganlıkları yok eder. Muktedir olana yönelik şikayetimizi komik bir hale getirmekle, karşımızdakine, aslında sorunun bizi bunaltacak kadar önemli olmadığını gösterir ve "ucunda ölüm yok " mesajını vermiş oluruz. Bu konjonktürde kullanılan mizah yalnızca kişinin kendi durumuna bakabilmesini sağlamakla kalmaz, aynı zamanda çevredekilerin de nüktedanın durumuna dışardan bakabilmelerine imkan verir.

Bunun yanında eleştirilerin şaka ile karışık dile getirilmesi, muhatabı kendisiyle yüzleşmek zorunda bırakmaz, tersine onun bir adım geri atıp, yöneltile eleştiriye çözülebilir hava katmasına yardımcı olur. Böylelikle ciddi eleştirilerden dolayı yükselebilecek tansiyon azalmış ve şikâyetin akla uygun olduğu düşündürülmüş olur. Bu yüzden saray yönetimlerine yakın pozisyonlarda bulunan bürokratlar ve ulema zümrelerinin bu avantajlı yöntemi yeri geldiğinde çok iyi kullandıkları görülmektedir.

Halife Abdülmelik b. Mervân sarayının önünde dilenen miskin birine "*Dünya mülkünün emanetçisinden talepte bulunacağına bu mülkün asıl sahibi olan Allah'tan istesene!*" diye çıkışmış.

Sultanın öfkesini fark eden dilenci hem onun gönlünü almak hem de üç beş kuruş kopartmak amacıyla şu latif cevabı vermiş: "*Sultanım tabi ki önce Allah'tan istedim, ama her halde O da sizi vesile kılacak ki beni sizin ayağınıza gönderdi.*"

³⁸ Arıkan ve Yavuzcan, "Mizah-İktidar İlişkisi Üzerine Tarihsel Bir Değerlendirme Denemesi (Selçuklu Kaynaklarından Hareketle)", 3/2: 7.

Bedevinin bu beklenmedik cevabından son derece memnun olan halife hemen istediği kadar yiyecek verilmesi için adamlarına talimat vermiş.³⁹

Konunun İslâm hukuku açısından uygulama boyutu bir tarafa bırakılacak olursa, teorik olarak kaynaklarda, bazı yüz kızartıcı suçların bile ikna edici delillerle bir mazerete dayandırılması durumunda söz konusu cezanın terettüp ettirilmeyebileceği yönünde birtakım hikâyelere rastlanmaktadır. Bir Müslüman yönetici karşısında en ikna edici delil ise elbette Kur'ân'a dayalı istishâd olsa gerektir. Bu deliller bir de mizahi bir üslupla ortaya konulunca taraflar arasında tam bir sulh sağlanmış olmaktadır. Bu durumda idareci, emri altında bulunan suçluyu derhal ve sert biçimde cezalandırmak yerine, onu huzurunda dinlemekte hatta konunun bir şekilde şakaya bağlanmasının ardından onu taltif edip ödüllendirmektedir. Arap kaynaklarında çokça zikredilen bir rivâyette, ayetler aracılığıyla yapılan müdahaleler Hz. Hasan'ın sert tavrını yumuşatmakta ve bu sayede hizmetçisini cezalandırmaktan vazgeçmektedir:

Benî Haşim seyyidlerinden bir gurup Hz. Hasan'ın evine gelip misafir olmuş birlikte sohbet ediyorlardı. Bu sırada Hz. Hasan'ın bir kölesi misafirlere yemek getirdi. Ancak yemeği tam ortaya bırakacağı sırada sıcak tabaktan eli yanan köle tabağı gayrı ihtiyari elinden bırakıverdi. Yemek de Hz. Hasan'ın başına döküldü. Canı yanan Hz. Hasan'ın öfkesinden şah damarı ortaya çıktı. Efendisinin celallendiğini gören köle can havliyle hemen "Ey müminlerin emiri, Allah Kur'ân-ı Kerîm'inde

﴿وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ﴾

Onlar (takvâ sahipleri) öfkelerini yutarlar. (Âl-i İmrân:134)

buyurur ya, lütfen siz de bana kızmayın, istemeden oldu" dedi. Bunun üzerine Hz. Hasan "Öyleyse ben de öfkemi yuttum" dedi. Köle devamla

﴿وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ﴾

Ve insanların hatalarını bağışlarlar. (Âl-i İmrân:134)

buyurmaktadır" dedi. Hz. Hasan "Ben de seni bağışladım gitti" dedi. Bu taktiğin işe yaradığını gören köle âyette geçen takva sahiplerinin bütün özelliklerini sayıp son olarak da;

﴿وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ﴾

³⁹ Avfî, f/Ays:271/b; Âbî, Nesrû'd-dürr fi'l-muhâdarât, VI/310.

Allah ihsan edenleri sever. (Âl-i İmrân:134)

deyince, Hz. Hasan dayanamayıp "Ben de seni azad ettim ve sana 400 dirhem başışladım, geçimin için güle güle harca" deyiverdi.⁴⁰

Siyasi mizah alanında kutsalın gücünden yararlanma girişimleri sadece Kur'ân ayetleri ile sınırlı kalmayıp zaman zaman dinin diğer kaynak metinleri üzerinde yapılan değişikliklerde de kendisini göstermiştir. Örneğin aşağıdaki hikâyede peygamberlik vasıflarına aykırı olmasına rağmen yüksek bir özgüven hissine sahip, bu manada dini literatürü ve argümanları kullanmaktan geri kalmayan bir kadın şarlatandan bahsedilmektedir:

Halife Memûn, yönetimi altında bulunan topraklarda peygamberlik iddiasında bulunan bir kadının zuhur ettiği haberini alınca derhal derdest edilmesi talimatını vermiş. Birkaç gün sonra huzura getirilen sözde kadın nebiye "Peygamber olduğunu söylüyormuşsun, doğru mu bu?" diye hiddetle parlamış. Kadın "Evet, bendeniz peygamberim" deyince Memûn "O halde sen Muhammed'e inanmıyorsun!" demiş. Sahte nebi pişkince "Haşaaa, O hak nebidir" diye tasdikte bulunmuş. Me'mûn "Madem inanıyorsun o halde onun

لَا نَبِيَّ بَعْدِي

Benden sonra peygamber gelmeyecek.

hadisine de inanman gerekir?". Şarlatan: "Elbette inanıyorum. Lakin siz de yüksek ilminiz sayesinde takdir edersiniz ki o hadiste:

لَا نَبِيَّ بَعْدِي

*Benden sonra kadın peygamber gelmeyecek denilmiyor ki!*⁴¹

Muktedire karşı özünde kışkırtıcı bir yapıya sahip olan mizah usulüyle gerçekleştirildiğinde hem yönetici zümre açısından sakinleştirici etki göstermekte hem de mizah ustasının durumdan nemalanmasını sağlamaktadır. Savaş ve siyaset meydanında kaybetmeyen Arap dâhilerinden Muğire b. Şu'be'nin kurnaz bir genç tarafından nasıl

⁴⁰ Avfî, *f/Ays*:14/a; Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *el-İmtâ' ve'l-mûânese*, thk. Muhammed Hasen İsmâîl, (Beyrut: Dâru sâdir, 2003), 297; Muhammed b. Mansûr b. Hubeys İbn Haddâd, *el-Cevherü'n-nefis fi siyâseti'r-reis*, (Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1996), 143-44; İbn 'Abdi Rabbih, *el-'İkdü'l-ferîd*, thk. Müfîd Muhammed Kumeyha, (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1983), II/60.

Ayrıca Arap mizahında önemli bir yere sahip olan ve yukarıdaki nüktenin ana temasıyla ilgili olan "Sofra mizahı" hakkında geniş bilgi için bkz. Şener Şahin, *Klasik Arap Edebiyatında Sofra Mizahı (Tipler ve Temalar)*, (Bursa: Emin Yayınları, 2011).

⁴¹ Avfî, *f/Ays*: 536/b; Âbî, *Nesrû'd-dür*, II/155; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, nşr. İhsân Abbâs-Bekir Abbâs, (Beyrut: Dâru sâdir, 1996), VII/241.

aldatıldığıının bir itirafına tanık olmaktayız:

Muğire bin Şu'be, Şa'bî'ye başından geçen şu hadiseyi anlatmış: Ömrüm boyunca Hârisoğulları kabilesinden bir genç müstesna beni kimse aldatmamıştır. Şöyle ki: zamanın birinde Hârisoğullarından bir kadınla nişanlanmayı kafama koymuştum. Ben bu niyetimi açığa vurduğumda yanımda aynı kabileden bir genç de vardı. Bu genç kulağıma eğilerek "Emir hazretleri, bu kadından sana hayır gelmez" deyiverdi. Ben "Nedenmiş o?" diye sorduğumda ise "Efendim ben onu bir erkeğin öptüğünü gördüm" dedi. Bu haberi duyduğumda başımdan kaynar sular döküldü ve o kadınla evlenmekten vazgeçtim.

Ancak bir süre sonra öğrendim ki bu genç o kadınla evlenmiş. Hemen bir adam yollayıp kendisinden şu sorunun cevabını istedim: "Hani bana bir erkeği bu kadını öperken gördüm demiştin, şimdi ne oldu da kendin onunla evlendin?" Genç de benim gönderdiğim adama şu açıklamayı yapmış: "Vallahi zerre kadar yalanım yok! Zira bu gözler, babasının o kadını öptüğüne defalarca şahit oldu!"⁴²

Siyasi mizah içerikli Arap nevâdirinde cezaya maruz kalacağını anlayan bir kişinin kendisini cezalandırma konumundaki kimseye verdiği kurnazca cevaplar sayesinde kendini kurtardığı, deyim yerindeyse "hayat kurtarıcı cevaplar" içeren sahnelerle de sıkça karşılaşılmaktadır. Verilen bu dahiyane cevaplar söylem biçimleri gereği nüktedanın dil konusundaki ustalığını gösterdiği gibi öte yandan kendisini akıllı deli konumuna da düşürmektedir ki belki de infazın önündeki en büyük engel bu olsa gerektir. Zira bu durum onun yönetici zümrenin hoşuna gidecek özel jargonları kullanmasıyla sıradan bir insanın üzerinde zekâya ve intikal süratine sahip olduğunu da kanıtlar. "Halife tarafından zaman zaman saraya çağrılan ve kendilerinden mecliste bulunanları eğlendirmeleri istenen toplumun bu yarı meczup tipine, sözü edilen fonksiyonları dolayısıyla saray soytarısı muâmelesi yapılmaktaydı. Halifenin huzurunda teklifsiz ve serbest davranışlarıyla eğlenceye konu edilen bu zümre, zaman zaman haddi aşarak meclisin ve halifenin tepkisini topluyor, ancak kıvrak zekâları, onları muhtemel kötü sonuçlardan koruyabiliyordu"⁴³:

Bir defasında Halife Harun Reşid, Bühlûl'ü ve Uleyyân'ı

⁴² Râgıb el-İsfehânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, (Beyrut: Dârü'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, 1999), II/230; Ebû Bekr İbn 'Âsım, *Hadâiku'l-Ezâhir*, thk. Ebû Hemmâm Abdülîlât Abdülhalîm, (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1992), 96.

⁴³ Şener Şahin, "Klasik Arap Nesrinde 'Hazırcevaplık' Olgusu", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(2009): 331-364.

(kendileriyle eğlenmek için) saraya getirtir. (Bu durumdan rahatsız olan) iki meczup, sohbet sırasında halifenin hiç de hoşuna gitmeyen birtakım laflar eder. Bunun üzerine Reşîd, '*Cellat!*' diye bağırınca, durumun vahâmetini kavrayan Buhlûl işi şakaya vurup şöyle der: '*Demin iki kişiydik, şimdi üç olduk!*'⁴⁴

Sözü edilen hadiseler kimi zaman halife, emir, vali gibi devlet ricali ile suçlular arasında yaşanırken kimi zaman da birbirine hasım taraflar arasında cereyan etmektedir. Siyasi mezhepçilik sebebiyle insanların birbirlerini katlettiği bir dönemde cereyan ettiği anlaşılan aşağıdaki hadise bu duruma bir örnek teşkil etmektedir:

Haricilerin reisi Şebîb b. Zeyd Fırat nehrinde yüzmekte olan bir delikanlı görmüş ve ona "*Çabuk sudan çık, seni sorgulayacağım*" demiş. Gence birtakım sorular yönelten Şebîb kendi mezhep görüşünden olmadığına hükmettiği genci öldürmeye karar vermiş. Gözü dönmüş haricinin niyetini sezen genç ise "Bari şu elbiselerimi giyinceye kadar bana emân (dokunmama sözü) ver" demiş, o da vermiş. Elbiselerini eline alan genç "*Vallahi bunları bugün giymeyeceğim*" diye Allah'a yemin edince Şebîb "*Beni aldatmayı başardın, seni kurnaz herif*" demiş ve delikanlıya ilişmeden oradan ayrılmış.⁴⁵

Yukarıdaki örneklerin aksine otoritenin vereceği cezadan kurtulmak için mizaha başvuranlardan bazılarının cezalandırılmaktan kurtulamadığını gösteren örneklerle de rastlamaktayız. Örneğin, babası Harun Reşit'in ölümünden sonra halifelik makamına geçen ağabeyi Emin'i öldürtmek suretiyle iktidar olan Memûn, bir keresinde bir hâfızın, kıraat geleneğinde hiç de alışık olunmayan bununla birlikte siyasi bir mesaj taşıdığı da aşikâr olan bir âyetle başlangıç yapması üzerine o hâfızı cezâlandırma yoluna gitmiştir:

Bir gün Memûn, maiyetindeki hâfızlardan birine Kuran'dan birkaç âyet okumasını söyler. Hâfız okumaya

﴿فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ قَتْلَ أَخِيهِ فَقَتَلَهُ﴾

Nefsi ona, kardeşini öldürmeyi hoş gösterdi, o da onu öldürdü.

(Maide:30)

âyetinden başlayınca -çok sinirlenir ve cezâ olarak- adamın taşlık zeminde sürüklenmesi (bazı rivayetlerde de hapse atılması)

⁴⁴ İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-Müskite*, thk. Muhammed 'Abdülkâdir Ahmed, (Kahire: Matâbi'u'n-nâşiri'l-'Arabî, 1983), 191. Bu anekdotun çevirisi Şener Şahin'in yukarıda zikredilen makalesinden aynen iktibas edilmiştir.

⁴⁵ İbn 'Âsım, *Hadâiku'l-ezâhir*, 96; Âbî, *Nesrû'd-dürr*, IV/93.

talimatını verir.⁴⁶

Görüldüğü üzere Me'mun, hâfızın ilgili ayetle sözü edilen hâdiseye açık bir gönderme yaptığını düşünmüş ve bu yüzden onu cezalandırmıştır.

4. Hakareti Hafifletme Yöntemi Olarak Mizah

Hemen her türlü konu, tema ve karakteri ele alan klasik Arap mizahı *hiciv*, *yergi* ve *taşlama* sözcükleriyle ifade edilebilecek tahkir üslubundan faydalanarak kurgulanan anekdotlara da yoğun bir şekilde yer vermiştir. Nispeten alışılmışın dışında bir dili olan hakaretin, mizaha oldukça elverişli temalardan biri olduğunu söylemek mümkündür. Bu kapsamda değerlendirilebilecek anekdotlarda kimi zaman hakaretin açık lafızlarla muhataba yöneltildiği, kimi zaman da muhatabın imalı bir dil kullanılarak yaralanmaya çalışıldığı görülmektedir.

Politik mizah temalı anekdotlarda genelde hikâyenin sonuna bırakılan tahkir ifadeleri bazen tek taraflı bir şekilde son bulurken bazen de muhataptan misliyle ya da daha ağır ile alınan karşılıkla nihayete ermektedir. Aşağılamanın tonunun farklılık arz ettiği anekdotlarda zaman zaman kaba mizaha başvurulduğu da söz konusu olabilmektedir. Nüktedanın çoğu zaman otoriteyi tahkir için kullandığı bu yöntem bazen kendi kendini tahkir sadedinde karşımıza çıkmaktadır:

Vüzeradan biri Ebü'l-'Aynâ'ya bir binek tahsis edip yemini de kendisine düzenli olarak göndereceğini taahhüt etmiş. Ebü'l-'Aynâ bineği alıp gitmiş ancak yem bir türlü kendisine ulaşmamış. Daha fazla dayanamayan Ebü'l-'Aynâ vezirin makamına girip "*Emir hazretleri*" demiş "*siz eşeği verip yemini göndermemekle beni eşeğe değil, resmen eşeği bana bindirdiniz!*"⁴⁷

Yine siyasi konuyu haiz birçok mizahi anekdotta hikâyenin çatısı, bir tarafın yönelttiği hakaretâmiz ifadelere, muhatabının daha ağır bir hakaretle karşılık vermesiyle sonuçlanmıştır. Aşağıdaki diyalog bahsedilen hususa yönelik en çarpıcı örneklerden biridir:

Halife Harun Reşîd bir meseleden ötürü septisizm akımına mensup addettiği Cehcâh'a hiddetlenmişti. Bunun üzerine huzuruna çağırıp "*Zındık mısın nesin sen?!*" diye hakarete bulundu. Cehcâh ise "*Eğer zındık olsaydım Kur'ân okur, farizaları eda eder miydim?*" diye kendisini savundu. Ancak halife, kafasında mahkûm ettiği Cehcâh'ı "*Yemin ederim seni, zındık olduğunu itiraf edinceye kadar*

⁴⁶ Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir (I-IX)*, thk. Vedâd el-Kâdî, (Beyrut: Dâru sâdir, 1988), II/74; Âbî, *Nesrû'd-dür*, VII/111.

⁴⁷ Antuân el-Kavvâl, *Divânu Ebî'l-'Aynâ*, (Beyrut: Dâru sâdir, 1993), Anekdot 91.

sopalatacağım!" diye tehdit etti. Cehcâh "Bu yaptığınızla Hz. Peygamberin usulüne muhalif davranıyorsunuz. Zira o Müslümanlara insanları imana getirinceye kadar onlarla vuruşmalarını emretmişti. Siz ise bir Müslümanı küfrünü itiraf ettirmek için sopalatacağınızı söylüyorsunuz!"

Sonra da mecliste bulunan kadı Ebu Yusuf 'a dönerek "Kadı hazretleri! Fetvanızı bir an önce verin de, halifemizin dini benim yüzümden helak olmasın." dedi.⁴⁸

Politik mizah içerikli Arap nevâdir koleksiyonlarında kimi zaman siyasilere, noksan sayılabilecek birtakım özellikleriyle özdeşleştirilmek suretiyle ağır biçimde hakarete uğradıklarına şahit olmaktadır. Otorite karşısında kullanılan tahkir içerikli mizah lafızları hem tanımlama hem yergi izlenimi veren iki özellik taşımaktadır. Zira bu nüktelere zahiri yaklaşıldığında hakaret gibi algılanabilen ancak mantıksal açıdan bakıldığında ise gerçeği yansıtan ifadeler olduğu görülür. Bu iki yönlü algılanma biçimleri hakaret içerikli mizah anekdotlarını edebi ve sanatsal bir anlatı seviyesine yükseltmektedir. Aşağıdaki anekdotta Hişâm b. Abdülmelik'in şaşı oluşuna yapılan üstü kapalı gönderme, hakaretin mizahi bir üslupla nasıl dozajının düşürüldüğünü açık bir şekilde ortaya koymaktadır:

Bir gün Hişâm b. Abdülmelik, meclisinde bulunanlara "Kim beni hakarete vurdurmadan hicvetmeyi başarabilirse, sırtımdaki şu kaftanı kendisine hediye edeceğim" dedi. Bu sırada mecliste bulunan bir bedevi öne atılarak "At şu kaftanı bana, şaşı herif!" diye seslendi. Gerçekten de gözlerinden biri şaşı olan Hişâm tebessümle birlikte "Allah iyiliğini versin, yakala!" diyerek kaftanı ona fırlattı.⁴⁹

5. Yönetimi Islah Metodu Olarak Mizah

Mizah, yalnızca iktidara yönelik şikâyetlerin dile getirilmesini sağlamakla kalmaz, aynı zamanda ikili ilişkilerde bir düzey tutturulmasını, eleştiri ve öğütlerin zarif biçimde yansıtılmasını da kolaylaştırır. Bunun da ötesinde insanlar kendilerine gülünmesinden hoşlanmadıkları için gülme, haksızlık yapanları yeniden doğru yola sokan bir toplumsal düzenleyici gibi hizmet verir.⁵⁰ Bu bağlamda nevâdir koleksiyonlarında yer alan kurgusal mizahi anlatıların birçoğu temel bir ahlaki gayeye hizmet edecek şekilde planlanmış gibidir.

⁴⁸ Ebü'l-Meâlî İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, VII/81; Âbî, *Nesrü'd-dürr*, II/137.

⁴⁹ Âbî, *Nesrü'd-dürr*, VI/311; İbn 'Âsım, *Hadâiku'l-Ezâhir*, 56.

⁵⁰ Morreall, *Gülmeyi Ciddiyeye Almak*, 9.

Sözü edilen rolü konu olarak işleyen ve bunu bir ahlak dersi olarak okura aktaran anekdot formatındaki yarı mizahi bir anlatı şöyledir:

Bir savaşa, ayaklarından biri olmayan total bir bilge de katılmıştı. Onun bu halini gören diğer askerler kendilerini gülmekten alamadılar. Bunun üzerine bilge onlara şu sözleriyle hakîmâne bir ders verdi: “Savaş sanatında insanın gereksinim duyduğu yegâne şey cesaret ve teçhizatır (الْحُرْبُ آتَةٌ). Hâlbuki bende eksikliğini gördüğünüz şey, ürkeklik gösterildiğinde kaçmaya yarayan ayaklardan (الهُرْبُ آتَةٌ) başka bir şey değil ki!”⁵¹

6. İktidara Yanaşma Payandası Olarak Mizah

Mizah, sosyal ve siyasi ilişkilerde yukarıdaki başlıklarda irdelendiği gibi sadece konsolide aracı olarak hak arama metodu şeklinde kullanılmamış zaman zaman gücün yanında yer alıp maddi çıkar elde etmek için de kendisine başvurulmuştur. Hatta bazen gayrı meşru isteklerin yerine getirilmesi için, başkaları üzerinde bir çeşit haksız baskı aracı olarak kullanıldığı da görülmektedir. Nitekim saraylarda yaşanan bazı diyaloglar klâsik Arap edebiyatı mizah ustalarının, beklenmeyen durumlardaki nükteli sözleri sayesinde elde ettikleri maddi kazanımları işaret etmektedir. “Çeşitli dönemlerde, hilâfet merkezini temsil eden saray çevresinde veya dışında, özellikle halife, emir, vâli gibi üst düzey yöneticiler, gülüp eğlenmelerini sağlayan bir durum ya da sözle karşılaştıklarında, nükte sahibini -kendisinin bile tahmin edemeyeceği büyük meblağlarla- ödüllendirmiş, bu konuda kesenin ağzını sonuna kadar açmışlardır.”⁵² Mesela ilerleyen yaşlarında Emevi sarayının en meşhur nedimi olarak karşımıza çıkan Eş‘ab, şahsına nispet edilen nüktelerden anlaşıldığına göre nerede bir menfaat varsa oraya koşan, her durumdan kendine bir çıkar devşirme gayretinde olan tipik bir oportünisttir. Yine Arap nevâdir eserlerinin sıkça yer verdiği anekdotlarda Arap meseline⁵³ de konu olacak düzeyde tamahkârlığın zirvesi olarak adlandırılmaktadır.

Mizahı kazanca dönüştürme hasleti saray eşraf ve ilim erbabını da etkilemiş, onlar da sahip oldukları mevki ve ilimlerine mizahi özellik kazandırmak suretiyle sonuca ulaşmaya çalışmışlardır. Hal böyle olunca verilen cevapların da ilmî bir hüviyeti haiz olması gerekmektedir. Kuşkusuz, ilim meclislerinde muhatapları ikna etmenin en kolay yolu ise temel

⁵¹ Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, IV/137.

⁵² Şahin, “Klasik Arap Nesrinde ‘Hazırcevaplık’ Olgusu”, 1: 351

⁵³ أَطْمَعُ مِنْ أَشْعَبٍ “Eş‘ab’dan daha aç gözlü” ifadesi için bkz. *İbn ‘Abdi Rabbih, el-‘İkdü'l-ferid*, VII, 228; *el-İsfehânî, Muhâdarâtü'l-üdebâ*, I/736.

naslardan yararlanmaktadır. Bu yöndeki sayısız hikâyeden çarpıcı bir örnek şu tarihsel anekdottur:

Halife Mütevekkil sıkıntılarında kurtulmak için bir adak adar. Ülkenin önde gelen âlimlerine “*Ben bu sıkıntılardan kurtulmak için ihsanda bulunmak istiyorum. Ne kadar ihsanda bulunayım*” diye sorar. Âlimler “*Bir halifenin sıkıntılarında kurtulması için çok kimseye infakta bulunması gerekir*” hükmüne varırlar. Mütevekkil “*Çok dediğiniz ne kadar? Çok kelimesi neyi kapsar?*” diye sorunca miktar konusunda karar veremezler. İbnü’r-Ridâ isminde meşhur bir âlime danışırlar. İbnü’r-Ridâ ilk defa karşılaştığı bu soru karşısında halifenin cömertliğini de hesaba katarak “*Çok kelimesinin en azı 71’dir*” der. “*71’in hikmeti nedir?*” diye sorduklarında ise şu açıklamayı yapar: “*Allah âyette sahabeye yardımından bahsederken*

﴿لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ﴾

Allah birçok yerde size yardım etmiştir. (Tevbe:25)

buyuruyor. Rivâyetlere baktığımızda ise sahabeye Allah tarafından 70 yerde yardım edildiğini görüyoruz. Bu nedenle kesret (çok) kelimesinin asgari sınırı 71’dir.

Meclistikeler “Üstadım! Allah sahabeye 70 yerde yardımda bulunduyorsa kesret neden en az 71 olsun” diye sorunca İbnü’r-Ridâ latifesi yapmış: “Sultanımız o kadar yol kat edip buralara kadar gelmiş, bir pay da bize lütfetmeden dönmeyecektir herhalde!”⁵⁴

Mizahın nüktedana kazandırdığı avantajlardan biri de, kişiye, sürpriz biçimde umulmadık bir makama terfi şansı vermesidir. Esâsen klâsik dönem mizahçıları saraya yakın olmak ve bu elit çevrenin sahip olduğu ayrıcalıklı imkanlara, servet ve itibara kavuşmak için bilinçli bir çaba içindedirler. Hatta birçok mizah ustası rastlantısal bir biçimde halife veya yönetim kadrosundaki kimselerle kurdukları diyaloglardaki nüktedanlıkları sayesinde keşfedilmişlerdi. Öte yandan bu yaranma siyasetinin her zaman işe yaradığı da söylenemez. Zira an olur ki hükümdar değme nüktedanlara taş çıkartacak boyutta kendisine yaranma çabasını yine mizahla bertaraf eder. Sözgelimi klasik kaynaklarda rastlanan bazı jurnalcı taifesi devlet otoritesini temsil eden yönetici konumundaki şahıslara yaranma gayesi güder, ancak her defasında bu yöndeki girişimler basiretli liderler tarafından akamete uğratılır.

⁵⁴ Avfî, *f/Hek:154/b.*; Hikâyenin Arap kaynaklarındaki kısmen farklı bir çeşitlemesi için bkz. Âbî, *Nesrû’d-dür*, I/253; *Tevhîdî*, *el-Besâir ve’z-zehâir*, IX/156-57.

Emirülmüminin Mu'tasım devrinde gammazın biri padişaha bir şikâyet mektubu yazar ve mektubunda şu ifadeler yer verir: "Halifenin beldelerinden birinde falan kimse vefat edip geriye vâfir mal bırakmıştır. Tek vârisi küçük bir oğlancağızdır. Kanaatimce zatiâtileriniz bu çocuğa yetecek mal bırakıp geri kalan malı beytülmal zimmetine alsa isabetli olur."

Yazıyı okuyan padişah cevaben şunu yazıp gönderir:

وَأَمَّا الْمَيِّتُ فَرِحَهُ اللهُ وَأَمَّا الْمَالُ فَتَمَرُّهُ اللهُ وَأَمَّا الْيَتِيمُ فَأَنْبَتَهُ اللهُ وَأَمَّا السَّاعِي فَلَعَنَهُ اللهُ

Mektubunda bir ölüden bahsetmişsin; Allah rahmet eylesin.

Çok mal bıraktığını söylüyorsun; Allah ziyade etsin.

Bir de yetimi varmış; Allah gözetsin.

Lakin -senin gibi- gammaza gelince; onun da belasını versin!⁵⁵

7. Siyasi Öngörü Unsuru Olarak Mizah

Tefe'ül, herhangi bir şeyi veya durumu hayra yormak, bir şeyden hayırlı bir sonuç veya uğur çıkarmak anlamına gelir. Bu usule başvuran kişi, kafasındaki bir hususa dair kanaat edinme amacıyla genelde yazılı bir metne müracaat eder. Bazen bu metin bir şiir parçası olabileceği gibi bazen Kur'ân-ı Kerim'e ait pasajlar da olabilmektedir. Özellikle Kur'ân'la yapılan tefe'ülde kişi, bir şeyin iyiliğine veya durumuna dair işaretler bulmak maksadıyla hâlis bir niyetle Kur'an-ı Kerim'den rastgele bir sayfa açar ve karşısına çıkan ilk ayetten medet umar. Ayetin manasıyla ortadaki durum veya kafasındaki niyet/düşünce arasında bir bağlantı yakalamaya çalışır. İslâm kültür ve geleneğinde ulema ve şura sınıfının sık sık başvurduğunu bildiğimiz bu yöntem, zaman zaman devlet adamlarının önemli kararlar almasında da etkili olmuştur. Arap edebiyatına dair klasik antolojilerde falın bilhassa Kur'ân'la tefe'ül tarzındaki örneklerine özel bir önem atfedilerek nesilden nesile ihtimamla aktarılmış olması bu anekdotik malzemenin edebi değerini ortaya koyması bakımından önemlidir. Aşağıda anlatılan hikaye bahsi geçen rivayetlerin dikkat çekici bir örneğidir:

Abbâsi dönemi saray nedimlerinden Ebu'l-Hasen Ahmed Cahzâ anlatıyor: Yakub b. Fülân şöyle dedi: Kuran-ı Kerim ile sık sık tefe'ül ederdim. Vali olarak atandıktan sonra yine bir gün tefe'ül için Mushaf-ı Şerif'i açtım, karşıma:

﴿ تَمَتَّعُوا فِي دَارِكُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ ﴾

Evinizde (zevk-ü sefâ içerisinde) üç gün (daha) yaşayın. (Hûd:65)

⁵⁵ Avfî, f/Nr.Osm: 228/b.

mealindeki âyet çıktı. Bir de ne göreyim, gerçekten de bu hâdiseden üç gün sonra görevimden azledildim!⁵⁶

Şiirle yapılan tefe'üle dair çarpıcı örneklerden biri de kaynaklarda şöyle geçmektedir:

Tâhir b. Hüseyin (Zü'l-Yemineyn), Ali b. İsa b. Mâhân üzerine cenge giderken yolda üniformasının yenindeki altınları askerlerine moral olsun diye dağıtmaktaydı. Bir ara dalgınlığına gelip yeninin ucunu bıraktınca içindeki altınlar etrafa saçıldı. Bunu savaş öncesinde büyük bir uğursuzluk alameti sayan Tâhir'in keyfi kaçıp morali bozuldu, hatta bu durum yüzüne de yansdı. Ancak askerleri arasından manzarayı izleyen şair ruhlı bir cengâver:

وَدَهَابُهُ مِنْكُمْ دَهَابُ الْأُحْمِ هَذَا تَفَرَّقُ جَمْعِهِمْ لَا عَيْرُهُ

لَا خَيْرَ فِي إِسْكَاحِهِ فِي الْكُفْمِ شَيْءٌ يَكُونُ لَهُمْ بَعْضَ حُرُوفِهِ

Şu manzara düşmanlarınızın çil yavrusu gibi dağılmasını temsil ediyor, başka şeyi değil.

Altınların elinizden çıkışı da kederden kurtuluşunuzun bir sembolü.

Ayrıca, harflerinde gidici (dolayısıyla üzücü) olduğunun işaretini taşıyan bir nesneyi elde tutmaya çalışmanın ne faydası var?!

beyitlerini okuyunca Tâhir'in keyfi birden yerine geldi ve o beyitlerden fal tutup başına gelen hadiseyi savaşın neticesi noktasında hayra yordu. Gerçekten de düşman askerleri bozguna uğratılıp savaş kazanılınca Tâhir o şiiri okuyan askerine 30.000 altın akçe hediye etti.⁵⁷

8. Sosyal Trajik Olayların Hikaye Enstrümanı Olarak Mizah

Bazı araştırmacılar mizahı, insanın endişelerini, trajedilerini anlatmak veya gerçekten kaçmak ve hakikati inkar etmek için kullanılan bir araç olarak görmüşlerdir. Biz de birçok şakada insan ideallerinin amaç ve hedeflerle çatıştığını düşünüyoruz. Bu durumda mizah, bu uyuşmazlığın bir dışa vurumu olarak önümüze çıkmaktadır. Bocalama, endişe ve ızdırap dönemleri belki de mizahın sık rastlanıldığı dönemlerdir. Çünkü mizah insan ve toplumun hayat ve gerçekler karşısındaki düşüncelerini aktarma işlevini görür ve yaşanan hadiselerin baskısına karşı bir rahatlama sağlar. Bu durumda trajediler, hafifleten ve toplumdaki fertlerin sıkıntılarını gideren

⁵⁶ Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, IV/52.

⁵⁷ Ebû Mansûr Se'âlibî, *Tahsînü'l-kabîh ve takbîhu'l-hasen*, thk. Nebîl Abdurrahman el-Hayâvî, (Beyrut: Dâru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, t.y., 20.

nüktele ve gülünç şeylere dönüşür.⁵⁸

Emevî hânedânının 'Zâlim' lakabıyla meşhur Irak vâlisi Haccâc b. Yusuf bedevinin birine 700 kırbaç vurdurmuş. Ancak bedevi, kırbaç her yiyişinde "Allah'ım, şükürler olsun sana!" diyor ve pişmanlık emaresi göstermiyormuş. Bir gün Eş'ab onunla karşılaştığında "Haccâc sana niçin 700 kırbaç vurdurdu, biliyor musun?!" diye sormuş. Bedevi bilmediğini söyleyince 'Allah'a çok şükrettiğin için' demiş. Zira Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor:

﴿لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ﴾

*Eğer şükrederseniz elbette size daha fazlasını veririm.
(İbrahim:7)⁵⁹*

İnsanlar için "şeytana pabucunu ters giydiren cinsten" yakıştırmaları Allah'a asi olma ahmaklığı sergilemesine rağmen şeytanın zekâsını ortaya koyan deyimler arasında yerini almıştır. Zira onun asiliği zekâ eksikliğinden değil kibrinden kaynaklanmaktadır. Nitekim zaman zaman Allah'a karşı işlemiş olduğu isyanın mantıksızlığı şeytanın ağzından mizahi bir üslupla dillendirilmiştir. Bu anekdotlardan biri şeytan ile Firavun arasında geçen diyalogu şöyle anlatır:

Derler ki bir gün şeytan elinde bir salkım üzüm bulunan Firavun'un karşısına çıkarak: "Bu taze üzüm salkımını renkli parlak inci dizilerine çevirmeye kâdir olan bir varlık var mıdır?" diye sordu. Firavun "Yoktur" diye karşılık verince şeytan üzüm salkımına hafifçe üfledi. Bunun üzerine üzüm salkımında bulunan her bir üzüm tanesi eşsiz birer inci tanesine dönüşüverdi. Hayretler içerisinde olaya şahit olan Firavun "Ne büyük üstatmışsın" şeklinde bir tepkide bulununca İblis onun ensesine bir muhkem sille indirip Firavun'un ahmaklığını şu sözlerle yüzüne vurdu:

*"Bre ahmak! Ben bu zekâ ve maharetime rağmen kendimi kulluğa bile layık görmedim. Sen bu ahmaklığınla kalkmış Tanrılık taslıyorsun."*⁶⁰

Sonuç

Mizah insan hayatına neşe katmak için vardır. İktidar denilince akla ilk gelen ise; otorite ve kurallarla yönetimin insanlar üzerinde korku uyandırarak, ceza tehdidiyle var ettiği geleneksel anlayıştır. Bu açıdan bakıldığında mizah ile siyaseti yan yana getirmek sosyal bir uyumsuzluk

⁵⁸ Kuzayha, *el-Fükâhetü fi'l-Edebi'l-Endülüsî*, 110.

⁵⁹ İbn 'Abdi Rabbih, *el-'İkdü'l-ferîd*, VIII/135.

⁶⁰ Avfî, *f/Nr.Osm:10/a*.

oluşturmaktadır. Morreal'in "Nesneler, nesnelerin nitelikleri, olaylar vs. arasında beklediğimiz düzenli bir dünyada yaşamaktayız. Bu kalıplara uymayan herhangi bir şey başımıza geldiğinde güleriz"⁶¹ şeklinde özetlediği bu durum her ne kadar doğası itibarıyla siyasetin ağırbaşlılığı ile mizahın eğlenceli tarafını bir arada düşünmeye engel gibi gösterse de, bu iki unsurun aynı toplumsal zihniyet dünyasının ürünü olduğu gerçeğini değiştiremez. Zira fitri bir olgu olan mizah, tıpkı siyaset gibi hatta onunla birlikte duygu ve zevklerin evrenselliği prensibi çerçevesinde toplumun içinde oluşur ve evrilir. Bu nedenle de toplumu etkileyen her türden olay, mizahın malzemesi olduğu gibi kaçınılmaz bir şekilde "muktedir" sınıf da mizahtan nasibini almıştır. Çünkü mizah, ulaşılmaz olan otoriteyi pijamasıyla, terliğiyle kısıvrak yakalar; bazen de fark ettirmeden çırılçıplak insanların huzuruna çıkarır.

Kimi zaman despotizmi yerle bir eder, kimi zaman ise siyasi gücün ta kendisi oluverir. Bazen bir durumun saçmalığını belki dolaylı ama etkili bir şekilde dile getirme biçimi olan mizah, an olur ki değme nüktedanlara taş çıkartacak boyutta kendisine yaranma çabasını akamete uğratan hükümdarların silahı haline gelir.

Bu nedenle bölgemiz siyasi tarihine mizahın sunduğu çerçeveden bakmak hem siyasi hem de edebi anlamda araştırmacıya son derece elverişli imkânlar sunmaktadır. Ve klasik Arap nevâdir telifatı, koca bir mizah koleksiyonu olarak bu alanda gayret sarf eden araştırmacı için kafi miktarda malzemeyi gözler önüne sermektedir.

KAYNAKÇA

'ÂMİLÎ, Bahâüddîn. *el-Keşkül*. thk. Muhammed 'Abdülkerîm en-Nemerî. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-'ilmiyye, 1998.

'AVFÎ, Muhammed b. Muhammed. *Cevâmi'u'l-hikâyât ve levâmi'ur-rivâyât*. Ayasofya-Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları, No: R 1085-R 1086; Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi, No: 603; Nûruosmâniye Kütüphanesi, No: 3274.

ÂBÎ, Ebû Sa'd Mansûr b. el-Hüseyn. *Nesrû'd-dürr fi'l-muhâdarât*. thk. Hâlid Abdülğanî Mahfûz. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-'ilmiyye, 2004.

ADAMS, Elizabeth. *The role of playful humor in art therapy*. Concordia University, 2002.

⁶¹ Morreal, *Gülmeyi Ciddiye Almak*, 24-25.

- ALLPORT, Gordon. *Pattern and growth in personality*. New York: Holt, Rinehart&Winston, 1961.
- ALVER, Köksal. "Mizahın Dili, Öykünün Dili". *Hece Öykü* 38 (2017): 69-71.
- ARIKAN, Metin ve Gaye YAVUZCAN. "Mizah-İktidar İlişkisi Üzerine Tarihsel Bir Değerlendirme Denemesi (Selçuklu Kaynaklarından Hareketle)". *Journal of Turkish Language and Literature* 3/2 (2017): 1-15.
- AYDEMİR, Mehmet Ali. "Mizah, Sosyoloji ve Öykü Üzerine Bir Deneme". *Hece Öykü* 38 (2017): 81-87.
- CÂHİZ, Ebû Osman 'Amr b. Bahr. *Kitâbü'l-hayevân*. nşr. Muhammed 'Abdüsselâm Hârûn. Beyrut: Dârü'l-cil ve Dârü'l-fikr, 1988.
- DEJEUX, Jean. "Cuha ve Nâdire", çev. Ali Berktaş, *Doğu'da Mizah* içinde haz. Irene Fenoglio ve François Georgeon. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000.
- DOĞAN, Yusuf. *İkinci Abbâsi Döneminde Mizah (Basılmamış Doktora Tezi)*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.
- DOĞAN, Yusuf. "Emevîler Döneminde Mizahı Etkileyen Faktörler", *İSTEM*, Konya, 2006, sayı 8, s. 209-236.
- EKER, Gülin Öğüt. *İnsan Kültür Mizah, Eğlence Endüstrisinde Tüketim Nesnesi Olarak Mizah*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2014.
- FREUD, Sigmund. *Espriler ve Bilinçdışı ile İlişkileri*, çev. Emre Kapkın. İstanbul: Payel Yayınları, 2016.
- GÜNDAY, Hüseyin. *Klasik Arap Edebiyatında Mizahi Karakterler*. Bursa: Emin Yayınları, 2013.
- FENOGLIO Irene ve François GEORGEON. *Doğu'da Mizah (Giriş)*, çev. Ali Berktaş. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000.
- İbn 'ABDİ RABBİH. *el-'İkdü'l-ferîd*. thk. Müfid Muhammed Kumeşha. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- İbn 'ÂSİM, Ebû Bekr. *Hadâiku'l-Ezâhir*. thk. Ebû Hemmâm Abdüllât Abdülhalîm. Beyrut: Mektebetü'l-asriyye, 1992.
- İbn EBÛ 'AVN. *el-Ecvibetü'l-Müskite*. thk. Muhammed 'Abdülkâdir Ahmed. Kahire: Matâbi'u'n-nâşiri'l-'Arabî, 1983.
- İbn HADDÂD, Muhammed b. Mansûr. *el-Cevherü'n-nefis fî siyâseti'r-reîs*. Mekke: Mektebetü'nizâr Mustafa el-Bâz, 1996.
- İbn HAMDÛN, Ebü'l-Meâlî. *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*. nşr. İhsân Abbâs ve Bekr Abbâs. Beyrut: Dâru sâdir, 1996.

- İSFEHÂNÎ, Râgıb. *Muhâdarâtü'l-üdebâ*. Beyrut: Dârü'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, 1999.
- KAVVÂL, Antuân. *Dîvânu Ebî'l-'Aynâ*. Beyrut: Dâru sâdir, 1993.
- KISHTAINY, Khalid. *Arab Political Humour*. Londra: Quartet Books Limited, 1985.
- KUZAYHA, Riyâd. *el-Fükâhetü ve'd-dıhk fi't-türâsi'l-'Arabî ve'l-meşrikî*. Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, 1994.
- KUZAYHA, Riyâd. *el-Fükâhetü fi'l-Edebi'l-Endülüsî*, el-Mektebetü'l-asriyye, Beyrut 1998.
- MASLOW, Abraham. *Motivation and Personality*. New York: Harper and Row Publishers, 1970.
- MEYDÂNÎ, Ahmed b. Muhammed. *Mecma'ü'l-emsâl*. nşr. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd. y.y., Mektebetü's-sünneti'l-Muhammediyye, 1955.
- MORREALL, John. *Gülmeyi Ciddiye Almak*. çev. Kubilay Aysevener ve Şenay Soyer. İstanbul: İris Yayınları, 1997.
- O'QUIN, Karen ve Joel ARONOFF. "Humor as a Technique of Social Influence". *Social Psychology Quarterly*, 44/4 (1981): 349-357.
- ROZENTHAL, Franz. *Erken İslam'da Mizah (Humour in Early Islam)*. çev. Ahmet Arslan. İstanbul: İris Yayıncılık, 1997.
- SE'ÂLİBÎ, Ebû Mansûr. *Tahsînü'l-kabîh ve takbîhu'l-hasen*. thk. Nebîl Abdurrahman el-Hayâvî. Beyrut: Dârü'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, , t.y.
- SHAFTESBURY (Anthony Ashley Cooper). "The Freedom of Wit and Humor", *Characteristicks*, Volume: 1/4 (1727).
- ŞAHİN, Şener. *Klasik Arap Edebiyatında Sofra Mizahı (Tipler ve Temalar)*. Bursa: Emin Yayınları, 2011.
- ŞAHİN, Şener. "Klasik Arap Nesrinde 'Hazırcevaplık' Olgusu". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18 (2009): 331-364.
- TENÛHÎ, Ebû Ali. *el-Müstecâd min fe'alâti'l-ecvâd*. thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, 2005.
- TEVHÎDÎ, Ebû Hayyân el-Endelusî. *el-Besâir ve'z-zehâir*, thk. Vedâd el-Kâdî. Beyrut: Dâru sâdir, 1988.
- USTA, Çiğdem. *Mizah Dilinin Gizemi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2009.
- UZ, Emin. "İslam Kültüründe Mizah Ve Türk Edebiyatındaki Yansımaları: Cevâmiu'l-Hikâyât Örneği". *The Journal of Turkic Language and*
-

Literature Surveys (TULLIS), 2 (2017): 20-39.

ZEMAŞERÎ, Ebü'l-Kâsım. *Rebû'l-ibrâr ve füsûsu'l-ahbâr*. thk. Târik Fethî es-Seyyid. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2006.

THE SOCIAL AND POLITICAL FUNCTION OF HUMOR IN THE ARABIC NAWADIR WORKS

✉ Emin UZ^a

✉ Muhammed EFİL^b

Extended Abstract

Humor and comedy have drawn attention of some authors, scholars and philosophers from early human history. However, this topic has not been discussed sufficiently in early times. When looked at works done in Arabic language and literature, it can be argued that this field is not popular enough both among people and in the academic circles.

Today especially after development of social sciences some scholars have realized the shaping role of humor in human values and thoughts. In this manner these scholars argue that humor is a distinctive character of human. Humor, in addition to laughing, can be used as an instrument of criticism of societal opposition. Sharp tongue in terms of impact on human and society can be used in order to show meaninglessness or wrongness of a situation in a very effective way. For this reason it can be argued that humor is communicative language. This form of wording the more it covers of different spheres of society the more it becomes a communicative language. The usage of humors an instrument which it can unify, divide and classifies individuals on basis of an hierarchy points to a societal meaning.

All social issues at the same time are humorous one. Humor which abstracts societal issues reveals their highlights. All these show that the humorist is not powerless when compared with the ruler that holds the rein of power. However, in a legal context humorist is not equal with the ruler in terms of sanction and power, but typical power of humor can sometimes lead to the same outcomes.

The liberating impact of humor easily can be observed in the political arena. Thus, a humorous person cannot be suppressed totally by a restrictive

^a Asst. Prof., Afyon Kocatepe University Faculty of Islamic Sciences, eminuz83@gmail.com

^b PhD., Necmettin Erbakan University Theology Faculty, [muhammed.efil@gmail.com](mailto:m Muhammed.efil@gmail.com)

government. Because the talent of laughing at strange things not practically but theoretically makes humorous person superior and it also supplies him/her with the self-confidence.

When looked at both the word *iqtidar* and Latin rooted *power* it can be observed that the impact of humor is not only limited to political sphere but it is an effective instrument in all spheres of life especially in relationship between powerful and powerless. In other words, humor is like silent scream and it in order to point to the problems assaults the ruling powers

There is almost a consensus that the main function of humor is to put pressure on the power. This issue can show explicitly the societal function of humor. Thus, for the humorist political force is mostly the main representative of the power. Moreover, sometimes a landlord, a boss, a rich bourgeois, a manager or a state official who symbolize the power can be an element of humor. Regarding to oppressed and oppressor humorist is generally the representative of oppressed and he/she chooses his/her side explicitly for the oppressed.

There are two different subjects in classical *Nawadir* works; The first one is humorous elements related to state officials' behaviors. The second one is some anecdotes which used as propaganda by loyal followers of the rulers. When looked at these works it can be observed that there are totally or partly imaginary narratives which fictionalized by scholars, poets and humorists. It can be said that this issue points to the authenticity of humor.

Apart from politicians there are some other ones that use humor as an instrument. For instance, there are anecdotal reports related to some important characters which have high value of humor especially in competition of superiority among nations

Humor as non-aggression treaty among parties can give individual the ability to criticize and give an acid remark even in serious issues. In light of historical resources, it can be said this method which is used by almost all social status holders have paved the way for protests of rulers which can go mostly unpunished. This shows the ability of humor which can reduce the anger and reaction of statesmen when it is used properly.

As a conclusion it can be argued that humor is to bring joy to human life. When it comes to power it means authority and its traditional understanding of an administration which is within context of rules and principles that intimidates individuals by threat of punishment. When looked at from this perspective bringing humor and politics creates a social inharmoniousness. Despite the fact that politics naturally points to serious things and humor to

entertainment but both are products of the same societal mindset. Humor as a natural phenomenon like politics even both together as two phenomena which point to universality of emotion and pleasure rise from society and they evolve in society. The class of rulers like all other social sectors which influence society is also a subject of humor. Because humor can exhibit the inaccessible authority with its sleepwear and house shoes even it can present it nakedly to public. For this reason, when looked at history of our region from perspective of humor, it can be said that humor can supply the researchers with favorable opportunities both politically and literarily.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Humor, Policy, Social.

